

ADAM NICOLSON

ΓΙΑΤΙ Ο
ΟΜΗΡΟΣ
ΕΧΕΙ ΣΗΜΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: THE MIGHTY DEAD – WHY HOMER MATTERS

Από τις Εκδόσεις William Collins, Λονδίνο 2014

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Γιατί ο Όμηρος έχει σημασία**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Adam Nicolson

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Χρήστος Καψάλης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Μαρία Μπανούση

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ – ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Δημήτρης Χαροκόπος

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

© Adam Nicolson, 2014

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2016

Πρώτη έκδοση: Μάρτιος 2016

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-1235-1

Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-1236-8

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο: Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head Office: 121, Tatoiou Str., 144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore: 13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece

Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ADAM NICOLSON

ΓΙΑΤΙ Ο
ΟΜΗΡΟΣ
ΕΧΕΙ ΣΗΜΑΣΙΑ

Μετάφραση: Χρήστος Καψάλης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΣΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑ αυτού του βιβλίου υπάρχουν δύο αλληλένδετα ερωτήματα: από πού πηγάζει ο Όμηρος; Και για ποιο λόγο είναι σημαντικός ο Όμηρος; Ξέρω πως τα εκτενέστατα έπη του ενίοτε φαντάζουν δυσπρόσιτα και δυσνόητα, όμως πιστεύω με πάθος ότι οι περιγραφές τους για τον πόλεμο και τη δυστυχία έχουν πολλά ακόμη να μας πουν σχετικά με τον ρόλο του πεπρωμένου στη ζωή, τη σκληρότητα, την ανθρωπότητα, τον ευάλωτο χαρακτήρα της καθώς και το αναπόφευκτο σύμπαν. Το γεγονός ότι το κάνουν αυτό αποτελεί ένα μυστήριο. Πώς είναι δυνατόν ένα δημιούργημα της Εποχής του Χαλκού στην περιοχή της Μεσογείου, το οποίο ενδεχομένως πρωτοεμφανίστηκε πριν από 4.000 χρόνια, ξένο όσο οι Νταγιάκ, απομακρυσμένο όσο το Βανουάτου, να εξακολουθεί να μας γοητεύει; Πώς γίνεται να έχουμε μια τόσο στενή σχέση με κάτι τόσο μακρινό;

Ενδεχομένως να είναι λάθος να δοθεί η απάντηση προτού τεθούν στις σωστές τους διαστάσεις τα ερωτήματα, όμως εδώ έχουμε να κάνουμε με ένα ζήτημα σύνθετο, και αξίζει να έχουμε κατά νου την προοπτική ενός προορισμού. Άλλωστε, είναι Ομηρική η τεχνική τού να αποκαλύπτεις την πλοκή προτού ξεκινήσει η αφήγηση. Επομένως, αν διερωτάστε γιατί και πώς προέκυψαν τα Ομηρικά έπη με τον τρόπο που συνέβη, καθώς και γιατί και πώς είναι δυνατόν να έχει τόση σημασία ο Όμηρος στο παρόν, η απάντηση και στις δύο ερωτήσεις είναι η ίδια: επειδή ο Όμηρος περιγράφει το πώς εξελιχθήκαμε σε αυτό που είμαστε.

Αυτή δεν είναι η συνηθής σύγχρονη απάντηση. Η τρέχουσα ορθόδοξη θεώρηση υποστηρίζει ότι τόσο η *Ιλιάδα* όσο και η *Οδύσσεια*

είναι δημιουργήματα του 8ου αιώνα π.Χ. ή κάπου εκεί. Ο κόσμος τον οποίο περιγράφουν τα δύο αυτά έπη, σύμφωνα με την παραπάνω θεώρηση, είναι η Ελλάδα στα πρώτα στάδια της Εποχής του Σιδήρου, μια περίοδος η οποία έχει ονομαστεί Ελληνική Αναγέννηση. Κατά την προηγούμενη μισή χιλιετία, ο ελληνικός πολιτισμός εν πολλοίς είχε συρρικνωθεί, περιοριζόμενος σε απομονωμένους, φτωχούς θύλακες. Πολλά από τα νησιά του Αιγαίου ήταν ακατοίκητα. Ελάχιστα είχαν διατηρήσει τον πλούτο τους και τις επαφές με την Εγγύς Ανατολή, όμως τα επιβλητικά ανάκτορα μιας πρότερης Ελλάδας είχαν ερειπωθεί. Τώρα όμως, για λόγους οι οποίοι ακόμη δεν έχουν ερμηνευθεί, ο 8ος αιώνας έγινε μάρτυρας μιας εκτεταμένης αναγέννησης. Ο πληθυσμός της ηπειρωτικής και της νησιωτικής Ελλάδας άρχισε να αυξάνεται. Ο ρυθμός ζωής επιταχύνθηκε. Η τέχνη της κατασκευής χαλκού, η οποία εξαρτιόταν από τις εισαγωγές καυσίτου, αναζωογονήθηκε για πρώτη φορά κατά τους τελευταίους τέσσερις αιώνες. Αποικίες, εμπόριο, βελτιωμένα πλοία, γυμνάσια, νομίσματα, ναοί, πόλεις, πανελλήνιοι αγώνες στην Ολυμπία (οι πρώτοι, κατά παράδοση, το 776), η τέχνη της γραφής, της απεικόνισης της ανθρώπινης μορφής πάνω σε αγγεία, περιμετρικά, οι πρώτοι γραπτοί νομικοί κώδικες, η χρονολόγηση της Ιστορίας, οι πρώτες δειλές κινήσεις στην κατεύθυνση του σχηματισμού πόλεων-κρατών: κάθε μία από τις παραπάνω πτυχές ενός αναγεννημένου πολιτισμού έκανε εντελώς ξαφνικά την εμφάνισή της σε ολόκληρο το Αιγαίο του 8ου αιώνα. Ο Όμηρος, σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, ήταν γέννημα μίας νέας, δυναμικής, πολιτικά καινοτόμας και πολιτισμικά πλουσιότατης στιγμής στην ελληνική Ιστορία. Ο Όμηρος ήταν ο ποιητής μιας έξαρσης.¹

Το βιβλίο αυτό προσφέρει μια άλλη απάντηση. Ο Όμηρος είναι χίλια χρόνια παλαιότερος από αυτή τη θεώρηση. Η δύναμη και η ποιήσή του πηγάζουν όχι από την κατάσταση στην οποία βρέθηκαν λιγοστές νεοσύστατες πόλεις-κράτη στο Αιγαίο του 8ου αιώνα, αλλά μέσα από μία πολύ σημαντικότερη και απείρως καταλυτικότερη ιστορική στιγμή, κατά τους αιώνες περί το 2000 π.Χ., όταν ο πρώιμος Ελληνικός πολιτισμός αποκρυσταλλώθηκε μέσα από τη συγχώνευση δύο πολύ διαφορετικών κόσμων: της ημι-νομαδικής κουλτούρας, βασιζόμενης στους ήρωες των ευρωπαϊκών στεπών στα βόρεια και

δυτικά της Μαύρης Θάλασσας· και των εκλεπτυσμένων, αυταρχικών και εγγράμματων πόλεων και ανακτόρων της ανατολικής Μεσογείου. Η Ελληνικότητα –και, εντέλει, η Ευρωπαϊκότητα– προέκυψαν μέσα από τη συνάντηση και τον συνδυασμό αυτών των κόσμων. Ο Όμηρος είναι το ίχνος εκείνης της συνάντησης – μέσα από τον πόλεμο, την απόγνωση και τελικά τη συμφιλίωση στην Τροία της *Ιλιάδας*, μέσα από την ευελιξία και την αμοιβαία απορρόφηση στην *Οδύσσεια*. Η επιτακτικότητα του Ομήρου πηγάζει από τον πόνο που συνδέεται με τη σύγκρουση διαφορετικών κόσμων και η αμεσότητά του από τα προαιώνια ζητήματα τα οποία διακυβεύονται: τι έχει μεγαλύτερη σημασία, το άτομο ή η κοινότητα, η πόλη ή ο ήρωας; Τι είναι η ζωή, μια κατάσταση παντοτινής αξίας ή κάτι το μεταβατικό και απελπιστικά ασήμαντο;

Το σκεπτικό στο οποίο στηρίχθηκα είναι ότι τα Ομηρικά Έπη και θρύλοι διαμορφώθηκαν με άξονα την άφιξη ενός λαού –του λαού ο οποίος μέσα από αυτήν ακριβώς τη διαδικασία θα εξελισσόταν στους Έλληνες– στον γεωγραφικό χώρο που εξελίχθηκε στη Μεσογειακή πατρίδα τους. Τα ποιήματα είναι η μυθολογία των απарχών της Ελληνικής συνείδησης, όχι ως κάτι το τέλει, αλλά ως κάτι το σύνθετο και δύσκολο. Ως πολιτισμός, αυτό που έκανε την εμφάνισή του στην Ελλάδα διέφερε τόσο από τις βόρειες στέπες της Εποχής του Χαλκού όσο και από τις αυταρχικές γραφειοκρατίες της Εγγύς Ανατολής, συνδυάζοντας στοιχεία και των δύο. Ο Όμηρος είναι ένας μύθος-θεμέλιο, με θέμα όχι τον άνθρωπο ούτε τον φυσικό κόσμο, αλλά τον τρόπο σκέψης μέσα από τον οποίο οι Έλληνες προσδιόρισαν τους εαυτούς τους, τη νοοτροπία εκείνη που τους κατέστησε αυτό που είναι, μια νοοτροπία την οποία, εν πολλοίς, κληρονομήσαμε εμείς. Ο δοκιμαζόμενος κόσμος που περιγράφεται από τον Όμηρο παραμένει παραδόξως επίκαιρος.

Το παρόν πόνημα είναι παράλληλα ένα βιβλίο με θέμα την επική ποίηση και την αξία του έπους στις ζωές μας. Το έπος δεν αποτελεί μια πράξη ανάμνησης, δεν είναι απλά η καταγραφή των αναμνήσεων που κατόρθωσαν να περισώσουν οι άνθρωποι, καθώς η ανθρώπινη μνήμη διαρκεί μόλις τρεις γενιές: κάτι ξέρουμε για τους παππούδες μας, όμως σχεδόν τίποτε, συναισθηματικά, μέσα μας, για το τι συνέβη στις γενιές που προηγήθηκαν. Ούτε είναι κάποιου

είδους ιστορία, μια αντικειμενική απόδοση των όσων συνέβησαν σε ένα παρελθόν στο οποίο έχουμε ελάχιστη ή μηδενική πρόσβαση. Το έπος, το οποίο εφευρέθηκε μετά τη μνήμη και πριν από την Ιστορία, καταλαμβάνει έναν τρίτο χώρο στη βαθιά ανθρώπινη επιθυμία να συνδεθεί με το παρόν και το παρελθόν: είναι η απόπειρα προέκτασης των ιδιοτήτων της μνήμης πέρα από το εύρος του χρόνου που προσεγγίζεται μέσω της Ιστορίας. Ο σκοπός του έπους είναι να καταστήσει το απώτατο παρελθόν άμεσα συναφές με εμάς και τις ζωές μας, να δώσει στις τρανές ιστορίες περασμένων εποχών μια όμορφη και επώδυνη διάσταση στο παρόν.²

Σώζεται μέχρι σήμερα μια θαυμάσια απεικόνιση του ίδιου του έπους από τη Μυκηναϊκή Ελλάδα. Το καλοκαίρι του 1939, ο αρχαιολόγος Καρλ Μπλέγκεν του Πανεπιστημίου του Σινσινάτι, σε συνεργασία με ομάδα Ελλήνων, ξεκίνησε τις ανασκαφές του Μυκηναϊκού ανακτόρου της Πύλου, στη νοτιοδυτική Πελοπόννησο. Στην επιβλητική περίστυλη αίθουσα στο κέντρο του ανακτόρου, ο Μπλέγκεν ανακάλυψε, σε θραύσματα στο δάπεδο, όπου είχαν καταλήξει λόγω της φωτιάς η οποία οδήγησε τον Μυκηναϊκό κόσμο στο τέλος του, περί το 1200 π.Χ., μια αποκαλυπτική τοιχογραφία.³

Με φόντο ένα τραχύ τοπίο, ενδεχομένως κάποιο δύσβατο ορεινό σημείο, ένας ποιητής –ας τον ονομάσουμε Όμηρο– κάθεται πάνω σε έναν φωτεινό, πολύχρωμο βράχο, μια εκδοχή βράχου που θα μπορούσε να ταιριάζει σε νυχτερινό κέντρο, φορώντας έναν μακρύ, ριγωτό χιτώνα, με τα μανίκια του να φτάνουν ως τη μέση των γυνών, καφετιών μπράτσων του. Τα μαλλιά του είναι πλεγμένα σε κοτσίδες, πέφτουν στον λαιμό και στην πλάτη του. Φαίνεται καθαρός. Τα πάντα επάνω του φανερώνουν εγρήγορση, το μάτι του είναι φωτεινό και ανοιχτό, το σώμα του σε όρθια στάση, στητό, έτοιμο. Στα χέρια του κρατά μια μεγάλη πεντάχορδη λύρα, τα δάχτυλα της δεξιάς παλάμης του τεντώνουν εκείνες τις χορδές, οι οποίες λυγίζουν στο άγγιγμά του.

Πάνω στο ζωηρό κόκκινο του τοίχου πίσω του –στο χρώμα του ζωντανού και όχι του ξεραμένου αίματος, του κόκκινου της ζωής– βρίσκεται το πλέον εντυπωσιακό στοιχείο αυτής της εικόνας: ένα πελώριο ωχρό πουλί, στο χρώμα του χιτώνα του βάρδου, με τα πούπουλα των φτερούγων του να αποτυπώνονται αμυδρά στο κόκκι-

νο που τα περιβάλλει, ενώ το μάτι του είναι φωτεινό και ανοιχτό, όπως του Ομήρου, το σώμα του μεγαλύτερο από το δικό του, η παρουσία του στον χώρο επιβλητική και δυναμική, δεν υπάρχει ίχνος ασημαντότητας επάνω του, χαράσσει πορεία προς τον κόσμο, αφήνοντας τη στατική φιγούρα του Ομήρου που τραγουδά πίσω του.⁴

Το πουλί είναι η ίδια η ποίηση που πετά, τόσο μεγάλη, τόσο δυνατώτερη από τον μικρό Όμηρο με τα χτενισμένα μαλλιά και τα δάχτυλα πάνω στη λύρα. Είναι το πτηνό της ευγλωττίας, οι «φτερωτές λέξεις», *έπεα πτερόεντα*, τις οποίες ανταλλάσσουν οι Ομηρικοί ήρωες, με τη λέξη *έπεα* να έχει την ίδια ρίζα με το «έπος», ενώ *πτερόεντα* σημαίνει «φτερωτά»: ανάλαφρα, ευκίνητα, αέρινα, επικοινωνιακά. Το νόημα και η ομορφιά απογειώνονται μέσα από το τραγούδι του Ομήρου.

Είναι μία από τις πλέον εντυπωσιακές απεικονίσεις της ποίησης που δημιουργήθηκε ποτέ, η ζωή της είναι απολύτως αυτάρκης καθώς ανοίγεται στον κόσμο, πέρα από εκείνον τον τραχύ ορίζοντα. Δεν υπάρχει τίποτε το ανούσιο ή το θολό σε αυτή την εικόνα: το πουλί αναδεικνύει μια αναντίρρητη άλλη πραγματικότητα καθώς πετά στον χώρο. Υπάρχει ένα ισχυρό παράδοξο εδώ, ένα στοιχείο το οποίο διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην όλη εμπειρία των Ομηρικών Επών. Τίποτε δεν είναι πιο ουσιώδες από ό,τι η ποίηση. Είναι ασώματα και όμως επιμένει, με τις λεπτές αναφορές της αέριαις και την αίσθηση της πραγματικότητας της ανθρώπινης καρδιάς αναλλοίωτη, την ώρα που το ανάκτορο, μέρος του οποίου ήταν η τοιχογραφία, κείτεται κάτω από ένα πυκνό στρώμα στάχτης, μετά την καταστροφή από φωτιά το 1200 π.Χ. Τίποτε με λιγότερη ουσία από ό,τι θα χαρακτηριζόταν επική, τίποτε διαρκέστερο. Ο Όμηρος, μέσα από ένα θαύμα επικοινωνίας, από το ένα άκρο του ανθρώπινου πολιτισμού στο άλλο, εξακολουθεί να είναι τόσο ζωντανός όσο οτιδήποτε έχει ζήσει σε αυτό τον κόσμο.

Ο Όμηρος δεν είναι κάποια έξαλλη γοτθική φιγούρα. Απεικονίζεται εξαιρετικά συγκερατημένος, οργανωμένος και ψύχραιμα παρών όσο οτιδήποτε άλλο σε αυτό το πολιτισμένο μέρος, με τις εντυπωσιακές αποθήκες και αίθουσες, το κέντρο αρχειοθέτησης, τους πανέμορφα ντυμένους και αρωματισμένους κατοίκους του. Είναι η προσωποποίηση της κοσμιότητας. Την εποχή που φιλοτεχνήθη-

κε η τοιχογραφία αυτή, οι Έλληνες γνώριζαν τη γραφή εδώ και περίπου 250 χρόνια, διοικούσαν οργανωμένες οικονομίες με κέντρο τα ανάκτορα, διέθεταν γραφειοκρατικούς μηχανισμούς τήρησης αρχείων ώστε να οργανώνουν τους φόρους και τη στρατιωτική θητεία, καθώς και για να συντονίζουν τις σύνθετες εμπορικές και σχεδόν αυτοκρατορικές σχέσεις που διατηρούσαν σε ολόκληρη την ανατολική Μεσόγειο.

Εάν αυτός είναι ο κόσμος στον οποίο τραγούδησε ο Όμηρος, σίγουρα δεν είναι ο κόσμος για τον οποίο τραγούδησε, μιας κι αυτός ήταν παλαιότερος, σκληρότερος, πιο πρωτόγονος. Τραγούδησε για ένα παρελθόν το οποίο οι κάτοικοι αυτού του ανακτόρου είχαν αφήσει πίσω. Εκείνο το χρονικό κενό επιτρέπει στον παρατηρητή να δει τα Ομηρικά Έπη έτσι όπως θεωρώ ότι πρέπει να ιδωθούν: ως τη βία και την αλλόκοτη πραγματικότητα του 1800 π.Χ. περίπου, δουσμένη ως ανάμνηση μέσα από το ήρεμο περιβάλλον του 1300 π.Χ. περίπου, μια περιγραφή η οποία διασώθηκε κατά τον Ελληνικό Μεσαίωνα και καταγράφηκε (έστω όχι στην τελική μορφή της) γύρω στο 700 π.Χ. Ο Όμηρος είναι πολυκαιρισμένος, κι αυτό φαίνεται. Η σοφία, η προεδρία, η σχεδόν θεϊκή παρουσία του μέσα από τις ιστορίες που αφηγείται είναι το προϊόν βαθιάς αναθεώρησης και όχι ζωντανής περιγραφής. Η ποίησή του αποδίδει την ατμόσφαιρα του ενσωματωμένου χρόνου, σμιλευμένου σαν κάτι που επί αιώνες κυλούσε μπρος-πίσω πάνω στις πετρώδεις ακρογιαλιές της Ελλάδας. Ταυτόχρονα όμως κινητοποιείται από τις απαιτήσεις της οδύνης, από την ανάγκη απαντήσεων και την αγωνιώδη αναζήτηση γύρω από τη φύση της ύπαρξης και τους πόνους της θνητότητας. Πρόκειται για μια ιστορία απαρχών κι εκείνη η αίσθηση του πόνου είναι η κινητήρια δύναμη που βρίσκεται στην καρδιά της αφήγησης.

Το βιβλίο αυτό θα επιχειρήσει να επιστρέψει σε εκείνη την τοιχογραφία, αναζητώντας τον Όμηρο οπουδήποτε θα μπορούσε να βρισκεται, μέσα από τη δική μου ανάγνωση των ποιημάτων αλλά και αυτή πολλών άλλων, μέσα από εμπειρίες ζωής, μέσα από την αρχαιολογία και τα τοπία όπου τα Ομηρικά φαντάσματα μπορούν ακόμη να ακουστούν. Είναι μια παθιασμένη αναζήτηση επειδή αυτά τα έπη αποτελούν μια περιγραφή, μέσα από ένα ιδιαίτε-

ρο πρίσμα, του τι σημαίνει να ζεις πάνω σε αυτή τη γη, μια περιγραφή των οδυνών, των θριάμβων, των δυστυχιών και των ένδοξων στιγμών της. Πρόκειται για ποιήματα τα οποία ασχολούνται με τις αποκαλυπτικές στιγμές της ζωής. Εδώ θα βρείτε «τις φωσφορίζουσες παρυφές της θάλασσας», όπως περιέγραψε ο Κρίστοφερ Λογκ τα κύματα στις Τρωικές όχθες⁵ τη φρίκη της ύπαρξης, εκεί όπου «Θερμασμένο στο μυαλό φωλιάζει το καπνισμένο όπλο» (όπως μετέφρασε ο Πόουπ έναν φόνο στην *Ιλιάδα*)⁶ ακόμη, τη μαγευτική αλλοκοτιά του, το φως στην ελάχιστη ανασηκωμένη προσωπίδα του κράνους του Αχιλλέα, το φως των κουκουβαγίστων ματιών του, τα οποία ο Λογκ είδε να καίνε «σαν μισάνοικτες πόρτες καμινιών».⁷

Από όλες τις αφορμές για διαδρομές και σκέψεις που μου προσέφερε αυτό το βιβλίο, καμία δε χαράχτηκε εντονότερα στο μυαλό μου από ό,τι μια βραδιά σε ένα μικρό, βραχώδες ακρωτήριο κοντά στο Τολό, στη νοτιοανατολική ακτή της Πελοποννήσου. Σκεφτόμουν τον Γιώργο Σεφέρη, τον Έλληνα ποιητή και διπλωμάτη, ο οποίος κέρδισε το Βραβείο Νόμπελ το 1963 και ο οποίος είχε βρεθεί εδώ πριν από τον πόλεμο, όταν οι αρχαιολόγοι ανακάλυπταν πως αυτή η μικρή βραχώδης προεξοχή στο Αιγαίο ήταν κάποτε η ακρόπολη της Ασίνης, ενός τόπου ολότελα ξεχασμένου, μόνο που είχε επιβιώσει μέσα από την *Ιλιάδα* ως όνομα, μία από τις πόλεις από όπου Έλληνες πολεμιστές ξεκίνησαν να πολιορκήσουν την Τροία.

Η θάλασσα στον όρμο εκείνο το βράδυ είχε ένα γαλακτερό, γκριζό χρώμα. Ο βόμβος των μικρών ντιζελοκίνητων ανεμιστήρων που αναδύουν τον αέρα στα κτήματα τις νύχτες που κάνει παγωνιά ακουγόταν από τους πορτοκαλεώνες στην ενδοχώρα. Ο ουρανός προμήνυε βροχή. Όπως καθόμουν δίπλα στις σκιλλοκρεμμύδες και στα ξερά αγριόχορτα που λύγιζαν στον άνεμο που φύσαγε από τον Αργολικό Κόλπο, διάβασα τι είχε πει ο Σεφέρης σχετικά με τη σχέση μας με το παρελθόν. «Είναι παντού το ποίημα», έγραψε. Η ίδια μας η γεμάτη φαντασία ζωή

καμιά φορά προβαίνει στο πλευρό του
σαν το δελφίνι που για λίγο συντροφεύει

μαλαματένιο τρεχαντήρι μες στον ήλιο
και πάλι χάνεται.⁸

Εκείνη η λαμπερή, έστω και φευγαλέα, σύνδεση είναι ένα ακό-
μη σημείο το οποίο πραγματεύεται αυτό το βιβλίο, τη στιγμή κατά
την οποία το δελφίνι βρίσκεται δίπλα σου, χωρίς να το έχεις καλέ-
σει και τόσο παροδικό, όπως επίσης περιέγραψε ο Σεφέρης,

σαν τα φτερά του αγέρα μες στον αγέρα.⁹

I

ΣΥΝΑΝΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΟΜΗΡΟ

ΕΝΑ ΒΡΑΔΥ πριν από δέκα χρόνια ξεκίνησα να διαβάζω τον Όμηρο στα αγγλικά. Παρέα με έναν παλιό μου φίλο, τον Τζορτζ Φέιρχερστ, είχα μόλις πλεύσει από το Φάλμουθ στη Βαλτιμόρη, στη νοτιοδυτική Ιρλανδία, καλύπτοντας 250 μίλια στην Κελτική Θάλασσα. Είχαμε ξεκινήσει τρεις ημέρες νωρίτερα με το ξύλινο σκάφος μας, το *Auk*, 42 πόδια από την πρύμνη ως την πλώρη, ένα σκάφος το οποίο έμοιαζε αρκετά μεγάλο στο Φάλμουθ, αλλά όχι και τόσο μεγάλο στα νερά του Ατλαντικού.

Το ταξίδι είχε αποδειχτεί σκέτη καταστροφή. Γύρω στο ένα μίλι έξω από την προστασία που μας παρείχε το Φάλμουθ, συνειδητοποιήσαμε ότι τα όργανά μας ήταν χαλασμένα, όμως προετοιμαζόμασταν πάρα πολύ καιρό, λαχταρούσαμε να το επιχειρήσουμε και κανείς μας δεν είχε διάθεση να γυρίσει πίσω. Στη διάρκεια εκείνης της νύχτας ξέσπασε ισχυρή καταιγίδα, οι άνεμοι έπνεαν με ένταση 8 μποφόρ, κατά τόπους 9 και 10, δυτικά του Σκίλι, και πλέαμε με τη βοήθεια των άστρων, όποτε ήταν καθαρός ο ουρανός, με την πυξίδα μέσα στην καταιγίδα, τέσσερις ώρες έτσι, τέσσερις αλλιώς, στη διάρκεια εκείνης της νύχτας, ολόκληρης της επόμενης μέρας και της νύχτας που ακολούθησε. Ήταν στιγμές που τα κύματα θέριευαν, ολόκληρη η πλώρη βουτούσε μέσα τους, καταπίνοντας τον πρόβολο ως τη βάση του, απίστευτο νερό κατέκλυζε το πρωραίο κατάστρωμα και ξεχυνόταν προς την τιμονιέρα, τόσο που τα πλαϊ-

νά καταστρώματα είχαν μετατραπεί σε πλύστρες που τροφοδοτού-
νταν από τα νερά του Ατλαντικού.

Μετά από σαράντα ώρες φτάσαμε. Το πρόσωπο του Τζορτζ έμοιαζε λες κι είχε μπλέξει σε καβγά, έτσι ξαναμμένο και γεμάτο μελανιές, τα μάτια του ρουφηγμένα μες στις κόγχες τους. Ρίξαμε άγκυρα καταμεσής του λιμανιού της Βαλτιμόρης, τα γαλήνια νερά του οποίου αντανακλούσαν τα φώτα των προβλητών, το μόνο που τα έκανε να σαλεύουν ήταν τα λιγοστά μας απόνερα, κι εκεί κοιμή-
θηκα δεκαέξι συνεχόμενες ώρες. Λοιπόν, το επόμενο βράδυ ήμουν ξαπλωμένος στο κρεβάτι μου, με το σκάφος δεμένο στην ιρλανδέζι-
κη αποβάθρα και την *Οδύσσεια*, μεταφρασμένη από τον σπουδαίο Αμερικανό ποιητή και μελετητή Ρόμπερτ Φαγκλς, στο χέρι μου.¹

Δεν κατάλαβα τον Όμηρο όταν ήμουν παιδί. Στο σχολείο μας τον δίδασκαν στα ελληνικά, λες και τα ποιήματα ήταν μαθηματικές συναρτήσεις. Ο δάσκαλος σχεδίαζε τα σύμβολα πάνω στον πράσι-
νο πίνακα κι ύστερα παλεύαμε να βγάλουμε νόημα, στίχο προς στί-
χο, λες και ξεκοκαλίζαμε ψάρι. Ο αρχαϊκός χαρακτήρας του λεξι-
λογίου του Ομήρου, το μοτίβο των μακρών και βραχέων συλλαβών
στον στίχο, ο απόμακρος και αδιάφορος χαρακτήρας των Θεών,
ήταν σαν να άκουγες κάποιον την ώρα του μεσημεριανού να σου
αφηγείται ένα όνειρο που είδε το προηγούμενο βράδυ: τι μας εν-
διέφεραν εμάς όλα αυτά; Πού υπήρχε ζωή σε εκείνο το κείμενο;
Πώς θα μπορούσε όλη αυτή η αποστασιοποίηση να συγκριθεί με
τις επιτακτικές πραγματικότητες των δικών μας ζωών, των δικών
μας παθών και αγωνιών; Η δυσκολία και η αλλοκοτία των ελληνι-
κών ήταν για μένα μια άγνωστη φυλακή, από την οποία ευχαρίστως
έφευγα μόλις ολοκληρώνονταν οι εξετάσεις. Ο Όμηρος παρέμενε
παντελώς ασύνδετος με την πραγματικότητά μου.

Τώρα είχα τις λέξεις του Φαγκλς μπροστά μου. Σχεδόν ασυ-
ναίσθητα είχα φέρει μαζί μου στο σκάφος αυτή τη μετάφραση της
Οδύσσειας, ως κάτι που σκεφτόμουν πως μπορεί να του έριχνα μια
ματιά, στη διάρκεια του δικού μου ιστιοπλοϊκού ταξιδιού στον Βό-
ρειο Ατλαντικό. Όμως καθώς διάβαζα το κείμενο, μεσήλικας πλέον,
συνειδητοποίησα ξαφνικά πως το ποίημα αυτό δεν αναφερόταν στο
τότε και το εκεί, αλλά στο εδώ και το τώρα. Το ποίημα περιγράφει
την εσωτερική γεωγραφία εκείνων που το ακούνε. Κάθε πτυχή του

είναι μια μεγαλειώδης μεταφορά. Ο Οδυσσέας δεν πλέει στη Μεσόγειο, αλλά αναμετρείται με τους φόβους και τα πάθη της ζωής του ανθρώπου. Οι θεοί δεν είναι απόμακροι δημιουργοί, αλλά στοιχεία μέσα μας: η αδιάφορη σκληρότητά τους, τα ευμετάβλητα και παροδικά ενδιαφέροντά τους, η αδιαφορία τους, ο χαλαρός εγωισμός τους, οι ατιμίες τους, τα βήματά τους που κάνουν τη γη να τρέμει.

Διάβασα τη μετάφραση του Φαγκλς εκείνο το βράδυ και ξανά καθώς περιπλέαμε τις δυτικές ακτές της Ιρλανδίας. Άρχισα να βλέπω τον Όμηρο σαν έναν οδηγό ζωής, αν όχι σαν ένα είδος αγίας γραφής. Η θάλασσα στην *Οδύσσεια* το έχει βάλει σκοπό να σε σκοτώσει – κάποια στιγμή ο Ερμής, η ιδιοφυΐα που προΐσταται της ζωής του Οδυσσέα, λέει, «τόσο αλμυρό νερό ποιος θα 'σκιζε ποτέ απομονάχου του / απέραντο μηδέ και βρίσκεται θνητών καστρί κανένα εδώ κοντά»² – όμως κρυμμένα μέσα της βρίσκονταν κάθε λογής λαχταριστά νησιά, κατακλυσμένα από ασύλληπτες απολαύσεις, θεσπέσιες κοπέλες και εξαιρετικούς καρπούς, μαγευτικά τοπία όπου δεν ήσουν αναγκασμένος να δουλεύεις, τόπους ονειρικούς, που ο καθένας τους είχε διαφορετικό τρόπο να ξελογιάσει και να απειλήσει τον άνθρωπο που τύχαινε να φτάσει ως εκεί. Κι όμως, καθένα από εκείνα τα νησιά ήταν κακό για τον Οδυσσέα. Η Καλυψώ, μια νύμφη, ασύλληπτα όμορφη, τον υποχρεώνει να πλαγιάζει μαζί της τη μια νύχτα μετά την άλλη, επί επτά χρόνια: η Κίρκη του προσφέρει λαχταριστά δείπνα επί έναν ολόκληρο χρόνο, ώσπου τελικά οι σύντροφοι του λένε, «Καιρός να θυμηθείς, ανέμυαλε, τη γη την πατρική σου, αν να γλιτώσεις γράφει η μοίρα σου και να διαγείρεις πίσω στο αψηλοτάβανο παλάτι σου, στο πατρικό σου χώρα».³

Εν μέρει θεώρησα την *Οδύσσεια* ως την ιστορία ενός ανθρώπου που διέπλεε τον ίδιο τον θάνατό του: η θάλασσα είναι θανάσιμα επικίνδυνη, το ίδιο και τα νησιά, κάποια στιγμή στη μέση ακριβώς του ποιήματος επισκέπτεται τον Άδη και οι άνθρωποι που τον αγαπούν πίσω στην πατρίδα τον θεωρούν νεκρό, μια στοίβα ασπρισμένα κόκαλα που σαπίζουν σε κάποια μακρινή ακτή. Ο ίδιος λαχταρά τη ζωή, κι όμως δεν μπορεί να τη βρει. Όταν ακούει να αφηγούνται ιστορίες από το παρελθόν του, δεν αντέχει, τυλίγει το κεφάλι του στο «πορφυρό μαντί του»,⁴ στο μαντίλι του, και κλαίει για όλα όσα έχει χάσει.

Τον ερωτεύτηκα πραγματικά τον Οδυσσέα εκείνο το καλοκαίρι, καθώς πλέαμε προς τις Εβρίδες, τις Νήσους Όρκνεϊ και τις Νήσους Φερόες: τον ιδιαίτερο, τον πολυμήχανο, τον «άνθρωπο των ανατροπών», όπως τον ονομάζει ο Φαγκλς,⁵ μεταφράζοντας έτσι την ελληνική λέξη *πολύτροπος*, τον άνθρωπο που εκτράπηκε από την πορεία του, τον άνθρωπο που υπέφερε πολλά, τον άνθρωπο που έπλεε στα πέλαγα με ραγισμένη την καρδιά του. Η ίδια του η ζωή ήταν μια διαρκής ανατροπή και ίσως, σκέφτηκα, αυτό να ήταν το πεπρωμένο του: δε θα μπορούσε ποτέ να φτάσει στη γαλήνια πεδιάδα της οριστικής απόφασης. Τα νησιά στην πορεία του ταξιδιού του ήταν οι ίδιες οι αδυναμίες του. Η πατρίδα, η Ιθάκη, ήταν η στιγμή που λαχταρούσε να βιώσει, όταν θα κατόρθωνε επιτέλους να ξεπεράσει τις ίδιες του τις αδυναμίες. Τα μπλεξίματα του Οδυσσέα ήταν η ομορφιά του.

Ο ίδιος δεν είναι θύμα. Υποφέρει, όμως δε λυγίζει. Η αρετή του είναι η ευελιξία του, το εύπλαστο σθένος του. Εφόσον δεχτεί πίεση, λυγίζει, όμως ύστερα επανέρχεται και αυτή η εύκαμπτη δύναμη φάνταζε στα μάτια μου με υπέροχο μοντέλο ανθρώπου. Ήταν η προσωποποίηση της πλοήγησης, της διαλλακτικότητας, της εφευρετικότητας, της αποφυγής κακοτοπιών, της αφήγησης, της εξαπάτησης και της επιβίωσης. Είναι ικανός να αποδειχτεί αποφασιστικός, άγριος και καταστροφικός όποτε το απαιτήσουν οι συνθήκες και έξυπνος, αστείος και στοργικός όποτε χρειαστεί. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να επιλέξει είτε τη μία, είτε την άλλη κατεύθυνση. Ο Οδυσσέας τις καθιστά όλες διαθέσιμες.

Όπως και στην περίπτωση του Σαίξπηρ και της Βίβλου, όλοι μας γνωρίζουμε τις ιστορίες που έχει να διηγηθεί εκ των προτέρων, όμως υπήρξε μία η οποία μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση εκείνο το καλοκαίρι, όπως ταξίδευα με το *Auk*. Είχαμε αποπλεύσει από το Άρρανς αργά το προηγούμενο βράδυ και ο Τζορτζ είχε αναλάβει να οδηγήσει το σκάφος όλη νύχτα κατά μήκος των ακτών του Γκάλγουεϊ. Την αυγή κάναμε σκάντζα και νωρίς εκείνο το πρωί, κρατώντας μια κούπα τσάι, μπροστά στο τιμόνι, με τον ήλιο να ανατέλλει πάνω από τα εδάφη της Ιρλανδίας, τράβηξα βόρεια, προς τις νήσους Ινισκέα και την άκρη της Κομητείας Μέιο, κι εκεί άλλαξα κατεύθυνση, με προορισμό τη Σκοτία.

Γιατί έχει σημασία ο Όμηρος; Τα έπη του μπορούν ακόμη και σήμερα να μας μιλήσουν για τον ρόλο της μοίρας στη ζωή, για τη σκληρότητα, για την ανθρωπότητα και τις αδυναμίες της, αλλά το γιατί παραμένει μυστήριο. Πώς μπορεί κάτι τόσο μακρινό να είναι οικείο;

Ο Άνταμ Νίκολσον εξηγεί γιατί αυτά τα αρχαία ποιήματα έχουν τόσα να πουν για το τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος, να αγαπάς, να χάνεις, να γερνάς και να πεθαίνεις. Το βιβλίο του είναι ένα ταξίδι στο παρελθόν μέσα από τις παλαιότερες ιστορίες που έχουν διασωθεί – την *Ιλιάδα* και την *Οδύσσεια*. Γινόμαστε μάρτυρες ενός δείπνου στο Παρίσι του 19ου αιώνα που προκάλεσε έριδες και παρακολούθουμε τον Κητς να βρίσκει στην ομηρική μετάφραση του Τσάπμαν την έμπνευση να ταξιδέψει στα «βασίλεια του χρυσού». Πηγαίνουμε στη Βοσνία τη δεκαετία του 1930, παρέα με τον Μίλμαν Πάρι, τον «θεό» των ομηρικών σπουδών· ταξιδεύουμε στην Ισπανία για να επισκεφθούμε την πιθανή είσοδο στον Άδη· φτάνουμε μέχρι την Τροία, την Ουκρανία, τη Συρία και τα νησιά της Μεσογείου· και βιώνουμε την πιο αρχαία εμπειρία, εκείνη της ανοιχτής θάλασσας σε νηνεμία και τρικυμία.

Μιλώντας για πατεράδες και γιους, για άντρες και για γυναίκες, για την αναγκαιότητα της αγάπης και τη βιαιότητα των πολέμων, για την ειρήνη και τον πόλεμο, για τα νιάτα και τα γηρατιά, ο Όμηρος είναι η φωνή της Ευρώπης, σκοτεινή σαν τη μαυροδάφνη και λαμπερά ζωντανή όσο ποτέ.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psichogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ. ΣΗΞ: 16243

Γ Ι Α Α Ν Α Γ Ν Ω Σ Τ Ε Σ Μ Ε Α Π Α Ι Τ Η Σ Ε Ι Σ